

Periféria kultúry, periféria umenia: Dubuffet dnes

Adrián Kvokačka; adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

Abstrakt: Globalizačné tendencie kultúry, idea multikulturalizmu, vnášanie a preberanie cudzorodých prvkov do kultúry, otvorená koketéria "západu" s kultúrou a umením "východu", eklekticismus, ale aj paradoxnosť toho, čo sa stalo moderným osudom umenia po postmodernej dekonštrukcii (aj jeho) zmyslu a redukcia jeho zástoja na službyschopnosť v premenlivých aktualizáčnych rolách smerujúcich ako k individu, tak spoločnosti, ma 46 rokov po vydaní knihy Dusivá kultúra opakovane privádzali k jej prečítaniu a prehodnoteniu. Témou teda je skúmanie platnosti Dubuffetovho apelu, jeho zasadenie do širších súvislostí podôb "dehumanizácie" umenia, ale tiež preskúmanie jeho odkazu práve v kontextoch vzťahu kultúra - umenie. Nové hľadanie, resp. stanovovanie periférie v umení a kultúre by popri neukončenej téme oživujúcej akademické debaty posledných rokov, ak nie desaťročí, teda téme definovania umenia (samo osebe definuje nielen svoje centrum, ale aj svoju perifériu), sa mohlo a malo prizastaviť pri otázkach inštitucionalizovania umenia; vzťahu umeleckej produkcie a jej kultúrneho kontextu, ktorý je neprenosný; "foucaultovskej" moci diskurzu ustanovenom kultúrou; neobyčajne zaujímavej afínite umenia a reklamy; estétskosti kultúry; presadzovaní tém diskontinuity a plurality ako v myslení (filozofickom, či o kultúre vôbec), tak aj v samotnej umeleckej tvorbe, teda pri témach, ktoré Dubuffet avizuje a argumentačne roztvára. Temer polstoročie po jeho výzve a jej záverečných slovách - "proto nám umělecká produkce, která kulturu nepodrobuje důkladné kritice a účinně neodhaluje její zbytečnost a nesmyslnost, není žádným útočištěm" - nám prichodí pomyslné skladať úcty. Dubuffet dnes.

Kľúčové slová: estetika, Dubuffet, kultúra, umenie.

Abstract: Globalization trends of culture, the idea of multiculturalism, bringing and acceptance of foreign elements into the culture, open coquetry of the "West" with culture and arts of the "East", eclecticism, but also paradoxical what happened to be the fate of modern art after postmodern deconstruction of the meaning (including also the sense of Art) and the reduction of his function to ability to serve in variable updating roles towards individual and society, is 46 years after the release of books *Asphyxiating Culture* repeatedly bringing me to read and review it. The topic, therefore, is to examine the validity of Dubuffet appeal, its insertion into the broader context of the forms of "dehumanization" of art, but also review of the reference just in the context of relations culture - art. New search respectively the determination of periphery in arts and culture should besides unfinished theme energizing academic debate of last years, if not decades, thus defining theme of Art (it defines itself not only its center, but also its periphery), can and should briefly look at the issue of the institutionalization of art; the relationship of artistic production and its cultural context, which is not transferable; "foucaultian" power of discourse established by culture; extremely interesting affinity of art and advertising; aestheticism of culture; enforcement of discontinuity issues and pluralism as in the thought (philosophy, and culture in general) also within the artistic creation, namely for topics that Dubuffet advises and argumentations plays. Nearly half a century after his call and its final words - "therefore, our artistic production, which is not subjected to a thorough critique of culture and effectively not reveals the futility and absurdity, is no refuge for us" - we need to talk about our accountability. Dubuffet today.

Keywords: aesthetics, Dubuffet, culture, art.

„Myslení očekává právě od umělců [...], že bude zavedeno na cesty objevů.“

Dubuffet

Hľadanie esencie periférneho v umení, teda výzva celého 20. storočia, ktoré vykonáva nečakané operácie pri hľadaní svojej svojbytnosti a právoplatnosti, ma priviedla späť k autorovi Dusivej kultúry, umelcovi

plným menom Jean Philippe Arthur Vincent Dubuffet. Jeho vymedzenie hraníc a pomenovanie procesov, ktoré podmieňujú, živia, alebo nechávajú, resp. s nádejou formulované: nechávali odumrieť v minulosti periférne sa mi stalo nanovo otázkou. Moja anotácia smeruje k revízii základných inštrukcií Dubuffetovho myslenia, tak ako ich aktuálne čítam. Sadu týchto inštrukcií mám následne v úmysle dokladovať ako (ne)aktuálnu v kontexte premien kultúry a umenia posledného polstoročia, prirodzene len vo vybraných aspektoch, bez nároku na všeobecnú platnosť. Dnes deklarovaná vedomá strata, opustenie centralizmu a univerzalizmu s inklináciou k periférnosti ako nastávajúcej novej norme, sa v celku tendencií súčasného globalizovaného sveta ukazuje ako jedna z ciest pre revitalizáciu estetického, umeleckého a kultúrneho „prepadu“ do uniformity.

Primárnou osou Dubuffetovho vzťahu ku kultúre jej otvorená kritika. Nejde o mladícku (študentskú) vzburu latentne či priamo prítomnú vo všetkom čo vo Francúzsku poznačí máj 1968, ide o výpoveď zrelého 67 ročného muža. Človeka, ktorý už zdá sa nemôže konať inak a voči kultúrnej politike Francúzska prehovára v niekoľkých rovinách. Je to otvorená kritika súdobej kultúry, ktorá sa presadzuje indoktrináciou. Dubuffet tu badá a pomenúva, že to je štátny dirigizmus, keďže presadzovanie kultúry sa deje inštitúciou, Ministerstvom kultúry, čo na miesto slobodnej kultúry dosadzuje „náhražku“. Už po niekoľkých rokoch svojej existencie (1. ministrom kultúry sa stane 8.1.1959 André Malraux ako predseda vlády, neskôr inštalovaný ako chargé des Affaires culturelles 14.4.1962.) sa na ministra kultúry, ktorým je stále Malraux, „zosype“ zdrvivúca obžaloba. Dubuffet napíše:

„Kultura jakožto symbolický bůh žádá po svých ministrech už jen děkovné obřady, patřičně spojené s patriotickými slavnostmi; v tom exceluje pan Malraux, za vydatného vřešení Euripidova a Apellova, Vergiliova a Descartesova, Delacroixova, Chateaubriandova a všech ostatních stálíc na jeho nebi. Jeho proslovy, podobny vyzvánění zvonů, se nesou ve stejném tónu jako velikonoční kázání a při jejich recitování na sebe bere patřičný výraz velekněze. Obnovy osobní duševní aktivity se už u této maskary ani u jejich posluchačů nedočkáme, a ti si toho jsou vědomi; věří pouze, že když se čas od času této mše zúčastní a splní tak svou povinnost jako pomocní kněží, nebudou ji muset sloužit sami“ (Dubuffet 1998, s. 20).

Nečudo, že podľa Dubuffeta „kultúra postupne preberá miesto, ktoré bolo prv vyhradené náboženstvu“ (Dubuffet 1998, s. 4).

Základným momentom Dubuffetovej knihy je téza, ktorá predstavuje kultúru ako antibiotikum. Kultúra vrhá ostré svetlo na vybrané výtvy, „bromadí světlo v jejich prospěch bez ohledu na to, že vše ostatní zůstane ve tmě. Tak je v zárodku udušen (neboť tvorba se rozvíjí, když má něco málo světla, a hyne, když nemá žádné) každý chvilkový rozměr, jebož zdrojem nejsou privilegované výtvy. Přesžit mohou pouze jejich napodobovatelé [...] Počet výtvorů, které se těší onomu světlu, uštěďrovanému kulturou, je nutně omezený, zatímco takových rozměrů je nespočetně, tedy bylo by jich nespočetně, kdyby jim kultura nebránila přijímat světlo“ (Dubuffet 1998, s. 9). Priama analógia s medicínskou praxou je namieste. Kultúra, tak ako antibiotikum, nechá pri živote len istý vymedzený okruh organizmov – diel. Čo na tom, že tvorba v ich „svetle“ je schematizovanou a epigónskou?

Kultúra teda sama seba ustanovuje do role arbitra. Definovanie kultúry (nech už motivované akokoľvek filozoficky, sociologicky atď.) vymedzuje hranice a nás právom zaujíma, čo je za týmito hranicami (vedenia a tvorenia „vo svetle“ kultúry). Definovanie kultúry znamená definovanie centra. Vždy nanovo (aj keď je tá novosť mnohokrát pochybná), opakovane, s neúprosnou intenciou vymedzenia územia. Pohyb za hranicami, pohyb po periférii privádza kultúru k dvom zdanlivo paradoxným krokom, ktoré poznáme: alebo periférne absorbuje, „protože si je dobře vědoma devalvace svého směšně konzervujícího postoje, pustila se do vlastní obnovy a začala se pyšnit svým eklekticismem, vědoma si toho, že bude chytřejší učinit si z ducha novosti svého spojení, svěst bo a

natrvalo se ho zmocniť“ (Dubuffet 1998, s. 18), alebo, a to v prípade zásadne a ozajstne subverzívneho výtvoru, ktorý je tak ďaleko za semipermeabilnou membránou kultúry, že kultúra stráca dostredivú silu, ktorou by ho mohla k sebe pripútať a zmocniť sa ho. Takéto výtvary však *„byly vždy dokonale zhanobeny a nikdy neměly v kultuře ani to nejmenší místo“* (Dubuffet 1998, s. 18).

Kultúra a jej umenie sú založené mocensky, založené na presadzovaní aktuálnej verzie vedenia. Veď *„kultura by neškodila, kdyby zůstala pouze informačním materiálem. Ona je však mnohem víc než to, je způsobem vyjadřování a myšlení, způsobem nazírání, citění a chování. Kultura poskytuje svým nositelům iluzi vědění, která je naprosto zhoubná, protože ten, kdo neví, hledá a diskutuje, ale ten kdo věří, že ví, spokojeně spí“* (Dubuffet 1998, s. 36). No nielen to, kultúra vynájde slovník, ustanovuje slovník diskurzu, *„slovník, který je nepřítelem myšlení“* (Dubuffet 1998, s. 51). Nie inak, resp. v obdobnej intencii bude hovoriť Foucault v Ráde diskurzu (Foucault 2006), nie inak povie Lyotard v Rozepři (Lyotard 1993), alebo v texte Hrobka intelektuála:

„Umelec, spisovatel, filozof ako taký je zodpovedný iba voči otázke: čo je to maliarstvo, písanie, myslenie? To znamená, že sa mu vraví: vaše dielo je pre mnohých nezrozumiteľné, a to oprávnené, musí to tak byť, neberte to ako výhradu. Jeho adresátom nie je verejnosť a ja vravím: ani „spoločenstvo“ umelcov, spisovateľov atď. V skutočnosti nevie, kto je adresátom; a toto znamená byť umelcom, spisovateľom atď.: vyslať „správu“ do púšte. Nevie, kto je jeho posudzovateľom, pretože keď robí to, čo robí, skúmajú sa aj kritériá, prijaté v maliarstve, literatúre atď. A teda zároveň aj hranice, ktoré určujú uznané oblasti, žánre, disciplíny. Povedzme, že experimentuje. V nijakom prípade nechce kohokolvek kultivovať, vzdelávať, vychovávať. Každá snaha podriaadiť jeho aktivitu kultúrnym náplňiam sa mu oprávnené zdá neprijateľná“ (Lyotard 1997, s. 13 - 14).

Dubuffet svetu oznamuje otvorene: je potrebné skončiť s kultúrou! To znamená *„zničiť predstavu, o niž se opírá, totiž predstavu hodnoty, která je přisuzována umělecké produkci [...] jakmile se tržní hodnota (umeleckého díla) oddělí od mytické hodnoty estetické, ceny při tomto druhu transakcí výrazně klesnou a přestanou páchat škodu“* (Dubuffet 1998, s. 54 - 55). Tendencia problematizovania hodnoty umenia, jeho podstaty a (ne)rozlíšiteľnosti od bežnej veci oživuje vôbec debaty šesťdesiatych rokov, veď Danto zverejní svoju zásadnú štúdiu Svet umenia v roku 1964 a nadobro premení budúce reflexie o umení. (Danto 1964) K tomu zaujímavo konštatuje Ciporanov *„Ačkoliv Danto ve svých pozdějších textech věnovaných problematice identifikace a kategorizace umění koncept světa umění opouští ve prospěch tematizace referenčních či sémantických podmínek uměleckosti, George Dickie jej přejímá a učíní jej klíčovým pojmem své institucionální teorie“* (Ciporanov 2008, s. 74).

Kontinentálna situácia je ale nastavená zásadne inak. Dubuffetov obrat ku kritike inštitucionálnej matrice prebieha prakticky paralelne s jej pozitívnym rozpracovaním v zámorskem priestore. Za všetky indície len jedna citácia: *„ale zdaleka nejzajímavější moment v uvažování mého profesora je to, že když jsme hovořili o plátnech, která nemají nic společného s díly homologovanými kulturními experty, čímž jsem měl pochopitelně na mysli jiná plátna než ta, která se ocitají v muzeích, můj společník se zcela samozřejmě domníval, že mluvím o dílech, která visí v muzeích, ale ve své době nenabyla převahy. Jeho myšlení, a zde je možno určit míru jeho podmíněnosti, totiž vylučuje, že by mohly existovat obrazy, které nejsou vystaveny v žádném muzeu. Pro něj něco, co není vystaveno v muzeu, nemá nárok nazývat se obraz, prostě to neexistuje“* (Dubuffet 1998, s. 27). Taká kultúra deklasuje v konečnom dôsledku umenie. Kultúra nielenže zbavila umeleckú tvorivosť vážnosti, ale *„veřejnost na ni pohlížej jako na cosi směšného, jako na pouhou kratochvíli těch méně schopných, zbytečnou a jalovou“* (Dubuffet 1998, s. 22). Ono to asi ani nemôže byť inak, veď kultúra žije vo svojej reprodukovateľnosti a expanzii a dostáva vnímateľa do úzkych, prestáva rozumieť jej pravidlám, uvažuje a nechá sa presvedčiť *„že hodnota umělecké produkce je určována na základě kritérií, která není s to pochopiť“* (Dubuffet 1998, s. 55 - 56).

Čo s tým? Ísť si po výpožičky, nové modely funkcií umenia, nové podoby umenia inde? Nechať sa poučiť, zažiť inakosť? Cítiť tu ako odpoveď blahodárny závan transkultúrneho, multikultúrneho? U Dubuffeta určite nie: „*umelecká produkcia má význam len skrze postavení, ktoré zaujímá vzhľadom ke svému kontextu, a zvlášť skrze vzťah k umení prevládajúcemu v chvíli, kedy je vytvorená, a k dĺžum, ktorá ji predchádza. Preto téměř dokonale ztrácí veškerý smysl, jakmile je od tohoto kontextu, jenž je od ní neoddelitelný, izolována. Z toho plyne zbytečný charakter umělecké produkce, pocházející od jiného etnika, než je naše, nebo produkce, která byla vytvořena v jiné době a jejíž kontext proto nyní nemůžeme plně pocítovat*” (Dubuffet 1998, s. 90). Ambícia presahov, osvojení a tvorivých vmachov transponovaných do lokálne pocit'ovaného, hoci globálneho kontextu sa vytráca ako nezmyselná. Ako však relativizovať, umlčať tragicky strnulé centrum, ktoré pretrváva vďaka externej podpore inštitucionalizovanej mocou? Neostáva iné než kontinuálny zápas proti kultúre. Nevyhnutne sa musíme vydať hľadať nie „pro vše jediný universální klíč, (jenž) nás vede do slepé uličky; cítíme, že bychom měli změnit tradiční (unitaristický) způsob našeho myšlení a vrhnout se do víru plurality” (Dubuffet 1998, s. 98). Z pozície kultúrnej a umeleckej periférie tvoriť umenie. Umenie, ktorého ak nie hodnotu tak valenciu tvorí „jeho zpochybňující vztah k soudobé kultuře. Všude kolem musí pochopitelně zužit nějaká kultura, kterou by bylo možné zpochybnit” (Dubuffet 1998, s. 91).

Ako sme naložili s Dubuffetovým odkazom? Čo nám prinieslo posledné polstoročie? Globálnu kultúru, pradivo multikultúrneho a silnejúcu pochybnosť, že vieme, čo je umenie, kedy vlastne je a kde vlastne je. Premena kultúry a jej umenia bola turbulentná. Centrum kultúry a umenia roztvorilo náruč čo najširšie. Prejavy periférie, prejavy subkultúry dvíha na pomyselný piedestál, premení na tovar, produkt, devaluje pôvodné v prospech globálneho. Parafrázujúc Foucaulta sa dnes pýtame: je treba brániť kultúru a jej umenie? Pravdepodobne odpovieme: áno! Dobré, a akú kultúru a ktoré umenie? Realizujeme Dubuffetov projekt, alebo sme znova sklzli do vyjazdených koľají?

V jednom nedávnom príspevku, komentujúcom dôsledky globalizácie v oblasti umenia, som si s istým porozumením a pritakaním prečítal: „*tradiční dichotómia centrum – periféria sa v dôsledku informačných technológií, masmédií, migrácií obyvateľstva, sťahovavého spôsobu života, či zániku fyzických vzdialeností ukázala ako prekonaná*” (Sošková 2009, s. 295). Nuž teda a aké centrum a aká periféria? Nie je globálna kultúra a jej umenie extenziou vybraných centier a neopakuje sa antibiotická minulosť? Rozšírenie hraníc poznateľnosti sveta malo priviesť iné pred dané, vystaviť koncízne budovaný svet umenia v rámci kultúry inakosti iných svetov. Periféria je vždy za hranicami, ale čo keď nás pohyb za hranicami privedie nie k exotizmu periférie (aj umeleckému), ale k novo zakladaným centráam s neutíchajúcim úsilím presadiť sa v globálnom meradle? Globalizácia má naozaj „*ekonomicko-mocenský charakter vyúsťujúci do politických dôsledkov ovládania kultúry ako manipulačného prostriedku*” (Sošková 2009, s. 290).

Nepovieme nič nové, ak budeme konštatovať, že oblasť „umenia” trpí nadprodukciou. Každé centrum vytvára druhotné produkty vysokej kultúry. Nadprodukcía, tak ako v každej oblasti, plodí deriváty, eklektické ponášky, ale hlavne svoju kvantitou umocňuje v spoločnosti bezradnosť prameniaca zo straty orientácie, straty prehľadu, neporozumenia, (druhotnej) negramotnosti. Fatálne upnutie sa na rebríčky, kultúrne vignetty cien kultúrneho priemyslu končí sklamaním s trpkou príchuťou „kultúrneho podvodu”. Aj na tento neduh doby sme našli všeliek. Je ním globalizovaná kultúra s globalizovaným umením. „*Globalizované produkty mají specifické vlastnosti, vyzerajú rovnako – typicky, vnucujú sa, riadia emočné stavy a myšlienkové stavy, manipulujú ľudské správanie, vynucujú si určité vypočítateľné voľby správania a rozhodovania sa*” (Sošková 2009, s. 291). No umenie zostalo individuálnou výpoveďou. „*Je to výsostne subjektívna výpoveď umelca [...] nemôže byť v úplnosti a absolútne porozumená, dešifrovaná, odhalená príjemcami*” (Sošková 2009, s. 291).

Globálne umenie je vo svojej prefabrikovanosti transkultúrne, zamerané na obsiahnutie tranzitívnych prvkov, lebo netranzitívnosť bráni tomu, čo je entertainment. Stratíme kultúrnu identitu nadobro? Alebo inak: ako ju ešte máme, pociťujeme? Nemá to byť umenie, čo má ukazovať cestu? Pred časom Sošková píše v reflexii Pražského bienále (2003): „*Umelci preskúmavali, ako „prežiť”, t.j. ako nájsť v globalizovanom svete priestor na sebaurčenie, nezávislosť či rezistenciu*“ (Sošková 2009, s. 295). Je len dobre, že napriek silnejúcim tlakom, ktorý deformuje masy, ich vkus a preferenčné správanie sa, ešte existuje také umenie, ktoré sa nevzdalo a skúma, vzdoruje. Dubuffetov odkaz ani po takmer päťdesiatich rokoch nezostarol a je vitálnym príspevkom k dnešnej diskusii o stave umenia a nás.

Literatúra:

- [1] CIPORANOV, D. 2008. Umění jako instituce. Komentář k teorii George Dickieho. In: Aluze, r. 2008, č. 2, s. 71 – 80. ISSN 1803-3784.
- [2] DANTO, A. C. 1964. Artworld. In: The Journal of Philosophy, roč. 61, č. 19, s. 571-584, ISSN 0022-362X.
- [3] DUBUFFET, J. 1998. Dusivá kultúra. Praha: Herrmann & synové. Nestr.*
- [4] FOUCAULT, M. 2006. Rád diskurzu. Bratislava: Agora. ISBN 80-969394-3-2.
- [5] FOUCAULT, M. 1997. Hrobka intelektuála a iné články. Bratislava: Archa. ISBN 80-7115-141-6.
- [6] LYOTARD, J., F. 1993. Rozepře. Praha: Filosofía. ISBN 80-7007-119-2
- [7] SOŠKOVÁ, J. 2009. Problémy autentického umenia v globálnej kultúre. In: KAPSOVÁ, E. a REŽNÁ, M. eds. O interpretácii umeleckého textu 24. Autentické a univerzálne v tvorbe a interpretácii umenia. Nitra: FF Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, s. 290 – 299. ISBN 9d78-80-8094-433-9.

Mgr. Adrián Kvokačka, PhD.
Inštitút estetiky a umeleckej kultúry
FF PU v Prešove
adrian.kvockacka@ff.unipo.sk

www.casopisespes.sk

* Poznámka: Uvádzanie strán pri označení citácií vychádza zo stránkovania, ktoré prvú stranu autorského textu považuje za stranu č. 1.